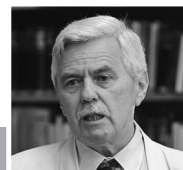

Balázs Géza: *Nyelvszokások. A nyelvszokások mint szimbolikus nyelvi cselekvések*, Inter–IKU, Budapest, 2020.

Sz. Tóth Gyula
(1945, Szigetvár) kutató-
fejlesztő tanár (Zsolnai-
program), Budapesten él

Kutatni csak pontosan, szépen

Gyönyörű könyv, könyvészeti mestermunka. Tudósi életmű, folyamatos, elmélyült kutatói, tanári és alkotói pálya összegző terméke. Sorolhatnám a pozitív jelzőket, de nem teszem, inkább az erényeket igyekszem összefogni, az élményt meghagyom az olvasónak. Aki lehet kutató, tanár, alkotó, érdeklődő. A kötet fényképeit a szerző készítette, a címlapkép is az ő munkája, művészi alkotás. Témája az éledés, a bontakozó eszmélés, a pelyhes csibék, a világra koccintók egymásba kapaszkodva, mintegy éltető, biztonsági – és egyben ünnepi – életkorszorút fonnak. Hüen leképezi a tartalmat, amelynek szerkesztése szemléletes, átfogó, vonzó szellemi kalandot ígér. Négy nagy rész – mint „fő pillér” –, huszonöt fejezet. A részek felsorolásával a felépítést szeretnénk érzékeltetni: 1. Gondolkodás (hat fejezet), 2. Nyelvkeletkezés (négy fejezet), 3. A nyelv mélyén – nyelvszokások (tizenegy fejezet), 4. Változás (négy fejezet).

Négyrészes, nagy kézikönyvet kapunk. Az egyes részek újabb kis kézikönyvet kínálnak. És minden összefügg. Nagyon sok diszciplínával dolgozik a szerző, amit eddigi munkái alapján megszokhattunk. Transzdiszciplínáris fűzér,

tudományágak sora összefűzve. A szerkesztésről: tételmondattal indít, majd magyarázat, elmélet, példák, táblázatok, ábrák, grafikonok, nyelvhasználati kifejezések, szósorok következnek. A tárgyalt részt következtetés vagy összefoglalás zárja. Mindezt alátámasztja saját, több évtizedes, már publikált kutatási eredményeivel, hozzáátéve természetesen a témakörben jelentősnek tartott hazai és nemzetközi szakirodalmat.

Kerüljünk beljebb: nagy virtuális szellemi túra ígérkezik. Gazdag a kínálat: diszciplínák, témák, kellő bőség, ami nem a bőség zavara. Rendszerezettség, szintézis, minden követhető: a gondolkodási formáktól indulva haladunk, utunkba kerül a nyelvi antropomorfizmus, a kimondhatóság nyelvi határai, ismeretlen nyelvi tájak, netfolklor, intermedialitás. A felsorolás nem fér bele ezen írás kereteibe, ám néhány ágat külön is muszáj említeni. Mennyi minden kapcsolódik a nyelvhez: a zene, a játékok, az irodalom, a titkok, az álmok, a humor, a hungaropesszimizmus, a turáni átoktól a Dante-fordításokig. A kapcsolatfelvétel nyelvi formái, az udvariasság a recenzens különösen

kedvenc témái. Itt álljunk meg egy szóra! De hát ez kommunikációképzés címen bekerült az iskolákba! Mi a gond? Kint, a terepen nem működik megfelelően. Pedig már a felsőoktatásban is vonzó, jelentős helyet vívott ki magának. Érdeemes lenne kutatás tárgyává tenni. Talán a tananyag túl elméleti: egyik dolgozat a másik után születik, konferencia konferenciát követ, szaporodnak az oldalak, a doktori címek. Felvetődik a kommunikációelméletek mögé újabb diszciplínák beépítése, mint kultúraelmélet, filozófia, antropológia, tudományfilozófia. Kiterjedt kommunikációs eszköztárra van szükség, hogy ki tudjuk fejezni érzelmeinket, és fel tudjuk fedezni a beszélgetőtársnál, hogy mi is húzódik meg a kimondott szó mögött (öröm, bánat, csalafintaság satöbbi). A beszédet árnyalja még néhány jellemző: hangképzés, hangerő, hanglejtés. Ezek a nemverbális gyakorlatokkal mennyire vannak jelen a képzésben? Egykoron Montágh Imre hathatós gyakorlatai még az iskolába is bekerültek Zsolnai József nyelvi-kommunikációs programja révén. Augusto Boal Dél-Amerikában kidolgozott, Európában tovább csiszolt gyakorlatai hazánkban is ismertek voltak. (Még a recenzens is felhasználta a vendéglátás-turizmusképzésben, a hallgatók nagy kedvére. Lásd *A „főlszabáditó színház” hatása ma. Felnőttképzés, VI. évf., 2008/3., 13–15.*) Talán a kutatási témákat is bővíteni kellene (például a tévészerkesztőségek kommunikációja), és elképzelhető a kutatási módszerek bővítése is: megfigyelés, mérések, interjúk.

Lám, milyen inspirálók a könyv felvetései, magyarázatai! Új irányok nyílnak. Sok hatás éri az olvasót, vitára is kész, és továbbgondolásra is támad kedve. A recenzens, tanárember, úgy érzi (bizonyos mértékben, természetesen), kelő (rész)ismerete van a tárgyalt gondolatkörökben. Nem úgy van az! Rá kell jönnie, ismét, van „hova fejlődnie”. A diszciplínák, a gondolatmenetek szálain futó sorok talán a tudomány

jeleseit is megérintik, vitára készítetik. Ezért készült a könyv. Az új összefüggések, a kapott impulzusok újabb irányba löknek. Már a világ nyelvi képénél vagyunk. A nyelv mennyiben határozza meg az emberi gondolkodást, a világnézetet? Balázs Géza Herder, Humboldt nyomán a híres Sapir–Whorf-hipotézist hozza fel, amelyet Wittgenstein gondolataival zár: „Nyelvem határai világom határai”. Ennek következményeit gondolja tovább Makai Mihály kitűnő könyvében, amikor azt írja: „a valóság kategóriái nem a valóságban léteznek, hanem kultúránk erőszakolja ránk” (*Merre vagy szellem napvilága?*, Typotex Kiadó, Bp., 2004.).

A mediális nyelv, a netfolklór új nyelvi formákat hoz létre. Hatással van rá az ideológia, a gazdaság, a politika, tehát – a mai teret nézve – a globális, határok nélküli társadalom. Ezek a hatások nemcsak formálisak, de funkcionálisak is. Balázs Géza sorolja a mindennapi magatartást befolyásoló problémákat: kulturális sokk, multikulturalizmus, a kulturális megértés hiánya, az idegenség szaporodása, etnocentrizmus.

Égetően fontos témához érkeztünk: nyakunkon a posztmodern. A nyelv és a fogalom is górcső alá kerül, a nézeteket bírálják innen is, onnan is. Michel Foucault már úgy véli, „a nyelv struktúráját erősen befolyásolják a társadalom erőviszonyai. Egy nyelvi háló foglyai vagyunk, amiből nincs menekvés”. A gondolati rendszer a nyelv béklyójában van, következképpen kapcsolata a valós világgal kérdéses. Gödel „nemteljességi tételét” idézi Makai Mihály. Vagyis ez azt jelenti, hogy „egy mondat értelme attól függ, ki mondja”. Makai sorra veszi az érveket, pró és kontra. A vitában fölmerül: van tudás, vagy nincs? Az egyik oldal, a posztmodern egyetemes tudást elutasítók szerint „a tudás lokális, szituációfüggő, a társadalmi osztályok küzdelmének terméke”. A posztmodern kemény magja, köztük Jacques Derrida azt állítja, a szavak nem alkalmasak a világ leírására, tulajdon-

képpen a „realitás csak egy mesterkéltn konstrukció”. Innen már csak egy ugrás az a gondolat, hogy „a szavak, a terminológia feletti uralom a világ feletti uralmat jelenti” (Makai, 23).

Balázs Géza nagyon érzékeny a társadalom felől érkező „érzékenyítő hatásokra”. Másutt, egy jegyzetében is kitér erre, amikor Székely János szombathelyi megyéspüspök egy interjúban elhangzott szavaira reagál. (*Tetten ért szavak* 135, E-nyelv Magazin, 2020. 07. 10.) A beszélgetés összefoglalójából: „erőszakos tendenciáról van szó, amely mögött még gazdasági érdekek is húzódnak, így a normál élettér kezd beszűkülni. Az ideológia ugyanis az egész társadalmat átformálná, kezdve a leginkább befolyásolható fiatalokkal, ezért már az óvodákban is megjelent. (...) Székely János kiemelte: a keresztény, konzervatív emberek ezt a folyamatot szeretnék megállítani, vagy legalábbis mederbe terelni, de nem úgy, hogy bárki fölött ítélkezzenek. Az ugyanis Isten dolga.” Voltaire kijelentése is előkerül: „Ha nem létezne Isten, ki kellene találni”. (Ennek kapcsán újra felvetődik Voltaire „árnyaltabb” megítélésének igénye, amit a recensens régóta szorgalmaz, noteszkönyveiben boncolgatva.)

Balázs Géza ab ovo elítéli a posztmodern? Nem. Ismeri, és ebben a közegben védi a modernnt. Ha úgy tetszik, visszamegy a modernbe. A posztmodern létrejött, soktényezős képződmény, korszak, mozgalom és a többi, lekezelné nem lehet. Balázs Géza nem hadakozik a posztmodernnel, a nyelv és nyelvben élő és cselekvő ember érdekli. Felsorakoztatja a hagyományokat, a helyes beszédet, a szokásokat. Mentővitorlást kínál neki az új kulturális korszak hangosan, színesen háborgó tengerén. Konzervatív lenne? A javából. Mert a gondolkodás fontos. Amiként a 17. században Descartes megfogalmazta híres tételét, Sartre filozófiáját értelmezve, Fehér M. István így alakította át azt, mintegy folyamatba téve: „Vagyok, tehát gondolkodom”. Végző soron „lenni nem más,

mint tenni”. (*Jean-Paul Sartre*, Kossuth Könyvkiadó, 1980., 71.) Vagyis Sartre a cselekvés felé vitte el az egyént. Balázs Géza könyvének gondolatmenete és a mai kulturális jelenség nyomán, csavarjunk egyet rajta: „Vagyok, tehát nyelvelek”. Vegyes lett a nyelvelés, már szöveg se kell... De ne írjuk le a szöveget!

Új világhelyzet van, új gondok jelentkeznek, a megismerés is újat kíván. Az új nyelvi létmódok újabb módszertani lehetőségeket kínálnak. Hangsúlyeltolódás van a vizsgálódás tárgyában, illetve annak megközelítésében. Balázs Géza az antropológia felé tereli a figyelmet, a vizsgálódás tárgyának vezérfonala, vezető diszciplínája az antropológiai nyelvészet. Erre kell felfűzni, ehhez kell becsatlakoztatni a számításba veendő, kapcsolódó, nem kevés tudományágot. Felsorolja a kulturális antropológia öt legfontosabb jellemzőjét és az antropológiai nyelvészet alapelveit, ideológiáit, tételeit. Érvel, magyaráz, meggyőz. Tehát átrendeződés van készülöben. Így például a nyolcvanas években berobbanó kommunikációelméletnek, amely szép lassan, szívósan vezető szerepet vívott ki magának (nem érdemtelenül), illeszkednie kell az új rendszerbe. És ha ilyen nagy jelentőséget kaptak a szimbólumok, akkor szimbólumelemzés. Már csak ezért is fontos Kövecses Zoltán munkájának beemelése: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe* (Typotex, Bp., 2005.). Eközben sok más mindent nagyon fontosnak tart Balázs Géza, itt csak (újabb) kettőt hozok fel. Az egyik: „az anyanyelv elsődleges, tehát elemi”. A másik: akármilyen romlásnak van kitéve a nyelv, változnak a nyelvi formák, már szöveg sem kell, a tudományos nyelv értékét meg kell őrizni, megkülönböztetve a mindennapi nyelvtől. „A tudomány a legtisztább fogalmakra és a legvilágosabb megfogalmazásra törekszik, ami a megfigyelésekkel (az érzékelt adatokkal) valós megfeleltetést és a fogalmak viszonyát illeti”. Ez a már idézett Makai-könyvből való, amikor egy kutatófizikus

(tehát nem a társadalomtudományos oldalról, de már ez is csalóka besorolás!) a tudomány-filozófia felől erősíti meg a kulturális antropológiai nyelvész, néprajzos gondolatrendszerét.

Balázs Géza a nyelvi cselekvés felé viszi a filozófiát. Tevékenységével, tudományos magatartásával egészen a reneszánszig megy vissza. Kíváncsi, meg akarja ismerni a világot, begyűjtött tapasztalataival magyarázni is. Hozzáadni valamit az addig felgyűlt ismeretekhez. Szerény öserő, a posztmodern reneszánsz embere. Mindehhez nagy összeszedettség, rendezettség, önfegyelem szükséges. A tehetség önmagában nem elég.

Mert itt kultúrától van szó. S itt egy kis kitérőt érdemes tenni. Nagy az irodalma ennek, rövidre veszem. Általában három jelentésről szólnak. Az első: „a kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi értékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely népnél, valamely korszakban való megnyilvánulása”. A második: a kultúra „egy személy művelt mivoltára vonatkozik”. A harmadik: a kultúra „valaminek a természetét, illetve biológiai értelemben tenyészetet jelent”. Még közelebb jutunk, ha a szó etimológiája felől közelítünk. A kultúra fogalom a 'colere' latin igéből származik, amelynek jelentése: művelni. Benne a földdel kapcsolatos megművelés (Cato). A „cultura agri” kifejezés az embert környező természet gondozását, ápolását, nemesítését jelenti. A „cultura animi” (Cicero) – a lélek művelése.

Ebben az értelemben, számomra, Balázs Géza nyelvművelő, anyagi és szellemi értékgyártó. Nyelvész, mint a szőlész, termelő, mint a borász. És marketingtevékenységet végez, gondolatgerjesztő és -terjesztő. Terepen is dolgozik, könyvirodalomban, dokumentációban

kutat. Nemcsak olvas, de szépen ír. Máshol is megtapasztalhattuk, most is így van: a könyv élvezetes olvasmány, tudományos, publicisztikai, mindennapi és irodalmi nyelven hozza közel a mondandót.

Behajtuk a könyvet, szusszanunk egyet. A hátsó borító hirdeti: Balázs Géza nyelvész, néprajzkutató, az ELTE és a PKE professzora, 1990-től az antropológiai nyelvész (vagy nyelvészeti antropológia) magyarországi meghonosításának kezdeményezője. A hazai tájakon kívül szinte valamennyi földrészén végzett kutatásokat. A fotón a töprengő kutató a terepen. Munkaruhában. Morfondírozik: valamit már megoldottunk, de lesz még csomó új dolgunk. Elvégre rólunk szól az élet... (Dalolni is támad kedvünk.) A több érdek között még egyet feltétlen meg kell említeni: ez a szerénység. A hatalmas munka gazdag termésének birtokában óva int a mindentudástól. Nem akarja megmondani a „tutit”. Sok kérdést már cáfolhatóvá tettünk. Rajta, folytassuk, tudósok! Szedjük rendbe magunkat, az élet összetettebb, rendezzük szokásainkat, figyelmünket, mert azok ismeretével, gyakorlásával tudunk értelmesen közelíteni a változásokhoz. A jó hagyományok éltetnek a zajos változások idején. Szóval, csak óvatosabban az agya(ra)kkal! Ez az üzenet is átjön a könyvön. Tiszteletre méltó tudósi attitűd: alázat tudomány, nyelv és élet iránt.

És még valami a tantervkészítők figyelmébe. A könyv, tananyaggá transzformált formában, munkafüzeti gyakorlatokkal ajánlható a képzés számára, már általános iskolában! És középiskolás fokon. Aztán így egyben, ebben a kötetben: feljebb.

Sz. Tóth Gyula